

Il fim passiv n'è betg privlus per il spiert

L'onn passà è cumparida ina cumpilaziun da texts da l'autur e cabarettist svizzer Franz Hohler. I sa tracta tar «Fümader passiv/Passivraucher» dad ina collecziun da texts ch'èn connectads cun il rumantsch: texts cabarettistics, poesias transladas dal rumantsch en «bärndütsch» ubain raquints da Franz Hohler translats per rumantsch. Walter Rosselli è sez translatur ed autur ed ha legi la publicaziun «rumantscha» da Franz Hohler.

WALTER ROSSELLI

El numna sasez in fimader passiv: «Ich bin, was das Rätoromanische betrifft, ein Passivraucher. Ich versteh es ganz gut, vor allem das Ladin.»

Fimader activ

Franz Hohler è però er in fimader fitg activ da rumantsch, sco ch'el mussa cun ses nov cudesch biling ch'el ha publicat a la fin dal 2021, «Fümader passiv/Passivraucher». Igl è la settavla ovra da la retscha «Ord chadaina» da la Chasa Editura Rumantscha (CER). Quell'ovra ha el ha preschentà als Dis da Litteratura da Domat da l'onn passà, cun ses talent enconuschent da cabarettist. «Das war immer ein wichtiger Teil, die literarische Arbeit vorzutragen. Schon als Kind, ein Gedicht war für mich erst fertig, wenn ich es vorgelesen hatte.»

Per la sanadad dals pulmuns n'èsi damai franc betg privlus dad esser in fimader passiv sco Franz Hohler. Per la sanadad dal spiert e dal cor è la lectura da ses cudesch segir da recumandar. Privlus fiss insumma da betg leger quai ch'el scriva. E sco che Anita Capaul e Bettina Vital commenteschan en lur pream: «Igl è nairas uras dad avair in cudesch dad el ed uschia era d'avair nair sin alv la conferma che Franz Hohler, «il» Franz Hohler, sa rumantsch e gioga er cun il rumantsch. – «Dieses Buch hat sich von seiner Freude am Spiel mit der Sprache und mit der Klanglichkeit des Rätoromanischen anstecken lassen.»

Translatà en «bärndütsch»

Dapi ditg s'interessa Franz Hohler dal rumantsch e da sia litteratura, cunzunt da la poesia ch'el ha translata a moda superba, e quai betg en x-ina lingua, mabain en bärndütsch. I dovra forsa propi ina lingua discurrenda e colorada per render visibla tut la forza e l'expressivitat da la poesia rumantscha: «Ich habe das Rätoromanische immer als Regionalsprache gesehen. Als eine Sprache mit kleinräumiger Verbreitung. Und es lag für mich nahe, von einer Regionalsprache in eine andere Regionalsprache zu übersetzen.»

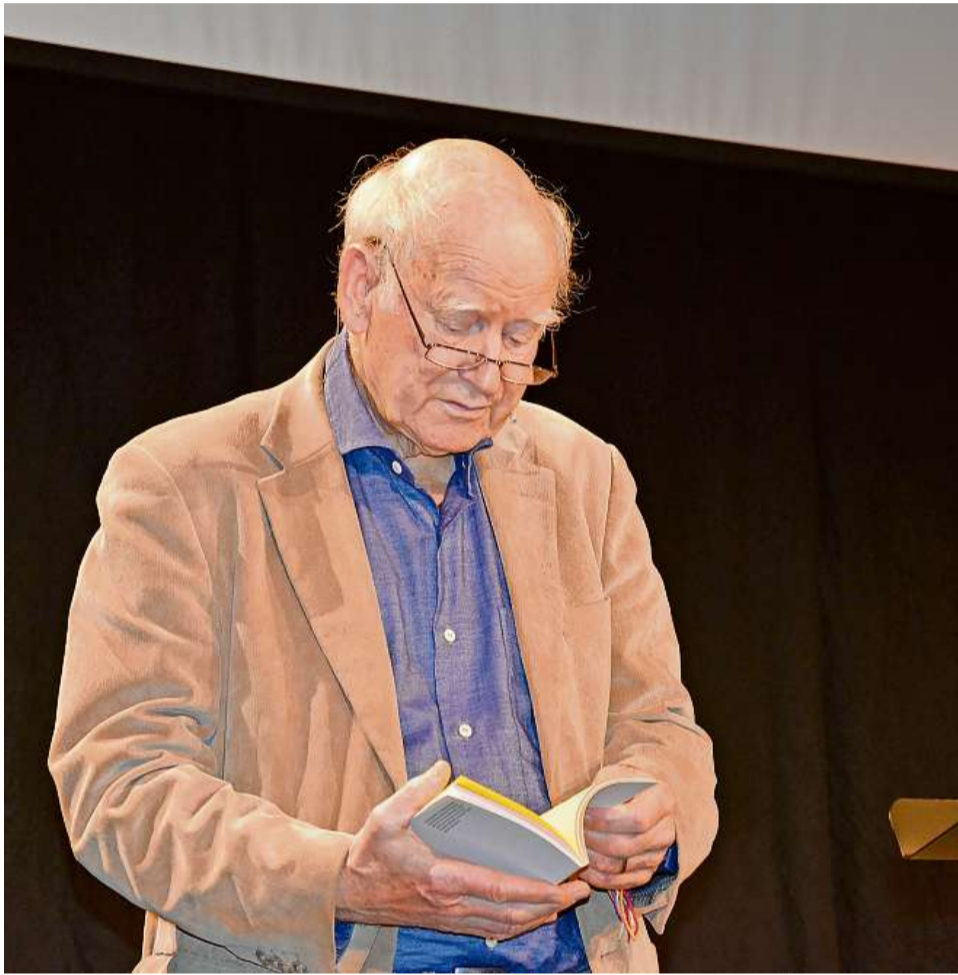
«Il malur da la fuorcla»

L'ovra actuala da la CER cumenza però cun ses grond classicher «Ds Totemügerli», che davena per rumantsch «Il malur da la fuorcla»:

Duraint iina not, schlorza da plondscher charbuns, duos tschaggelaris giavettan aint illa stüunaunca. Avaivan gradamaint pardats la fuorcla da Romadur, bestemmiand e malgridand sco il tüfel, cu splavettan ad ün plötz ün mortunzel (...)

Ins ha bunamain l'impressiun che mintgin savess enclerger, er sche la persuna che legia u taidla na sa betg rumantsch: «(...) das ist ja auch der Witz daran. Man versteht's oder man kann sich auf jeden Fall sofort etwas vorstellen.»

Sco en l'original, nua ch'ins chatta in grond catalog da plets creads da l'autur en pseudo-urbärndütsch, creescha Franz Hohler en la versiun rumantscha in mantun plets («s-chorazzlas», «dumplöz»), che tunan enconuschents, ma ch'ins na vegniss betg d'enclerger senza suandar l'entira istorgia, el defurma auters plets («blais-chs», «giovanolis») e furma atgnas conjugaziuns verbalas («foschet», «sutopturzlaiva»), u lura adattescha el auters aspects da la grammatica rumantscha, sco cun il divertivel pseudo-plural collectiv: «il Piz Ot, il Piz Nair, (...) – e tuota la pizzeria». Ins bada be subit che l'autur demussa ina gronda enconuschientscha dal rumantsch e ch'el na gioga betg mo per cas cun quels plets. A moda ch'i tuna dal tutfatg natiral e spontan, maschaida el er vallader e bärndütsch («sco il tüfel», «ad ün plötz», «Ghest dadour?»). Damai n'avain nus qua betg mo ina translaziun,

Franz Hohler ha prelegi or da ses cudesch «Fümader passiv/Passivraucher», a chaschun dals Dis da Litteratura a Domat l'onn passà. FOTO RTR

mabain ina vaira nova versiun dal «Totemügerli» ch'i vala propi la paina da leger!

En las paginas che suondan quest emprim raquint vegn lura preschentada la genesa dals dus texts, il «Totemügerli» en bärndütsch ed «Il malur da la fuorcla» en vallader, en in'intervista detagliada fatga cun Franz Hohler dad Annetta Ganzoni ed Ulrich Weber.

Dad Andry enfin Zuan

Suenter quest appetisat gia vaira ritg vegnan translaziuns da poesias contemporanas dad auturas ed auturs rumantschs, en bärndütsch e cun l'original en rumantsch visavi, e quai betg mo da poesias valladras, mabain er puteras e surmiranas, cun ina resonanza remartgabl en il bärndütsch da Hohler. Nus legiam qua ovgi fitg bels omagis a la poetica da Dumenic Andry («Patria»), Luisa Famos («Lügl a Ramosch» ed «I chatscha di»), Jon Guidon («A l'ester»), Pader Alexander Lozza («Murmaraera scumpara» e «Malets d'anviern») e Jessica Zuan («Da finestra in finestra» ed «Il bagn»).

*Heimat isch dört
wo sie dir
di Name glaube
uf's erste Mol
und wo du niemer muesch
überzüüge
Buechstabe für Buechstabe
dass es ne git
und dass es di git.*

(Dumenic Andry, 2017, translata da Franz Hohler, 2021)

L'autur-translatur dad ovras rumantschas vegn lura sez translata per rumantsch. En la lunga secziun che suonda sa chatta apunta ina gronda rimnada da translaziuns da raquints subtils da Franz Hohler, fatgas da Flurin Spescha, Rita Cathomas-Bearth, Rita Uffer, Bettina Vital, Arnold Rauch, Josef Thomas Stecher. Las pliras istorgias èn vegnidas transladas per rumantsch grischun, ma inqualas per sursilvan u vallader.

Ina furmicla stira da lunsch natiers in fegl fin tar ses furmicler. Quant absurd, pensas ti, gist sper il furmicler è il terratsch plain da tals fegl.

Quai che ti na sas betg: Quest fegl è ina brev d'amur che la furmicla porta ad in'autra, e sch'ella prendess simplamain si in dals fegl sper il mantun, na fiss quai betg ina brev d'amur, perquai che la vair'amur vegn nà dal lontan.

(Franz Hohler, 1993, translata da Rita Uffer, 2009)

Tranteren cumparan lura insaquantas reflexiuns da Franz Hohler davart il scriver, il translatur, il represchentar ed il dar vinavant insatge cun ses scriver e giugar cun il linguatg: «Kindern durch Sprachspiele den kreativen Umgang mit der Sprache schmackhaft zu machen, das ist Teil meiner Arbeit.» Pia betg mo in fin talent da scriptur e cabarettist, mabain er da pedagog, tout en douceur.

Fin da l'emissiun.

Walter Rosselli da Montreux è autur e translatur. El ha gia translata diversas ovras litteraras rumantschas en franzos e talian, tranter auter er talas da Dumenic Andry, Flurina Badel, Cla Biert, Claudia Cadruvi, Hubert Giger, Göri Klaingut, Oscar Peer, Rut Plouda, Tresa Rütters-Seeli, Leo Tuor, Benedetto Vigne e Jessica Zuan.

Franz Hohler, Fümader passiv/Passivraucher, Chasa Editura Rumantscha, «Ord chadaina 7», 2021. FOTO MAD

PRO RAETIA

L'uniun sa metta en dumonda

L'uniun Pro Raetia fa in'enquista fundamentala tar ses commembers e sias commembers, cun la dumonda: Duai la Pro Raetia exister vinavant?

La Pro Raetia è vegnida fundada 1949. Sia finamira oriunda era da sa gidar economicamain cun il flavel chantun, al dar ina vusch e servir sco ambassadura dal Grischun.

Per ch'ins chapeschia insumma las dumondas nunusitadas parta la suprastanza da la Pro Raetia novissimamain cun ina circulara als commembers davart tscherts fatgs sa dads. La Pro Raetia ha dà en il decurs da bun 70 onns ch'ella exista il stausch inicial per bleras activitads ch'èn stadas da grond avantag per il Grischun ed al han gidà vinavant.

Prestà gronda lavur

Il president da la Pro Raetia, Johannes Flury, menziunescha sco activitads da la Pro Raetia: Il Forum economic grischun, l'Argo, la Pro Vrin e la gasetta Raetiapublica en l'internet. Tar las dietas champestras ha ella lantschà temas ch'èn vegnids approfondads e concretisads, uschia per sumeglia las consequenzas dal tunnel dal Vereina per l'Engiadina. Ella ha era radunà las uniuns grischunas en la Bassa e coordinà lur activitads.

Bler è uss dentant sa midà

Ma tut quai – uschia constatescha la Pro Raetia – è sa midà fitg ils davos onns. Il dumber d'uniuns grischunas en la Bassa è sa diminuì permanentamain, las uniuns ed instituziuns confundadas da la Pro Raetia èn sa fatgas – per fortuna – independents e van cun success lur via, il dumber da participants a las dietas champestras ed a las radunanzas da commembers è i constammentamain enavos. Igl è adina pli grev da chattar commembers per la suprastanza.

In'associaziun per il Grischun fa mo lura senn, sch'ella tschentada dumondas en favur dal svilup che chattan resonanza en la publicitad ed han era consequenzas. Mantegnair in'uniun sco atgna finamira na po betg esser la finamira.

Duas dumondas centralas sa tschantan perquai a l'organisasiun, sco ch'ella scriva. 1. Duai la Pro Raetia exister vinavant sco associaziun per il Grischun? 2. Sche gea: Co e nua duai ella realisar ils pensums? (cdm/fmr/gc)

Las respostas sin questas dumondas duain ils commembers e las commembras dar fin ils 15 d'avust 2022 – per e-mail (info@pro-raetia.ch) ubain per posta: Pro Raetia, Montalinstrasse 2, 7012 Felsberg/Favugn.

VOTAZIUN AVS

Alain Berset lantscha campagna per la refurma da l'AVS

L'Assicuranza per vegls e survivents (AVS) sto vegnir refurmada causa ina mancanza da daners ed in dumber creschent da pensiunistas e pensiunists.

Las generaziuns cun blers uffants vegnan plaunsieu en la vegliadetgna da renta, e la glied viva ozendi pli ditg. Uschia vegn il dumber da pensiunistas e pensiunists a crescer pli spert ch'il dumber da las persunas che lavuran e pajan las contribuziuns a l'Assicuranza per vegls e survivents (AVS). Tenor la Confederaziun resulta uschia ina mancanza da daners da radund 18,5 milliardas francs aifer ils proxims 10 onns. Quest quint che na funcziuna betg pli, vul il Cussegl federal schliar cun auzar la vegliadetgna da las dunnas da 64 sin 65 onns ed auzar la taglia sin plivalur. Quai duai garantir las rentas per ils proxims 10 onns.

Cumpensaziun per 9 annadas da pensiunistas

Da las dunnas ch'èn perturgadas il pli emprim, sche la refurma va en vigur il 2024 (las annadas 1961 tochen 1969), survegnan ina cumpensaziun. Sche questas dunnas na van betg anticipadamain en pensiun, lura èsi previs da pajar a questas in supplement sin la renta da l'AVS – adattada a l'annada ed il nivel da paga. Sch'ellas van pli baud en pensiun, lura na survegnan ellas betg il supplement, però na vegn lur renta betg reducida uschè ferm.

Vegliadetgna da renta flexibla

Sco ulteriur element vul il Cussegl federal introducir la vegliadetgna da renta flexibla tranter 63 e 70 onns. Er ina renta parziala duai esser pussaivla. E quai tant per la AVS sco era per la cassa da pensiun. Tgi che lavura per exempel pli ditg che la vegliadetgna da referenza, po pajar vinavant la contribuziun ed uschia meglieiar sia renta.

Dapli taglia sin plivalur

Quai na tanscha però anc betg per far ir si il quint. Per gliez vul il Cussegl federal auzar la taglia sin plivalur. En general duai la taglia sin plivalur crescer per 0,4 puncts procentuals. Tar las branschas da tariffa reducida duai quai dar 0,1 puncts procentuals dapli. La votaziun davart la refurma actuala è ils 25 da settember. (rtr/fmr)